

ნინო დათეშიძე, მარინე ოსაძე

შიდა და შიგა მსაზღვრელიან ტერმინთა დაზუსტებისათვის

ტერმინოლოგიის თეორიული კვლევა გულისხმობს როგორც ზოგად, ასევე ცალკეულ საკითხთა შესწავლას, რასაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ტერმინოლოგიური მოდელების შექმნისას.

ტერმინის ერთ-ერთი ძირითადი მახასიათებელი მონოსემიურობაა. ეს მისი განსაკუთრებული ფუნქციითაა შეპირობებული – გადმოსცეს კონკრეტული ცნებები. სწორედ ამიტომ სინონიმები ხანდახან აღრევის მიზეზად იქცევა ხოლმე. დროთა განმავლობაში ტერმინოლოგიური სისტემა ერთგვარ არჩევანს აკეთებს და ერთ მათგანს ანიჭებს უპირატესობას. მართალია, სინონიმია არასასურველია ტერმინოლოგიაში, მაგრამ მისი სრულიად უგულებელყოფა ალბათ შეუძლებელია.

დარგობრივ ლექსიკონებში ტერმინოლოგიური დუბლეტების არსებობა მიზანშეწონილი არ არის. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ხშირია შემთხვევები, როდესაც ერთი რომელიმე დარგის სისტემაში თანაარსებობს საერთაშორისო ტერმინი და მისი ქართული შესატყვისი, მაგალითად, *იზოლაცია* და *განმხოლოება*, *არქიტექტურა* და *ხუროთმოძღვრება*, *იარაღი* და *ინსტრუმენტი*. სინონიმთაგან რომელს მიეცეს უპირატესობა ან რომლის გამოყენება შეიზღუდოს, ეს, რა თქმა უნდა, სპეციალისტებისა და ენათმეცნიერების ჩარევის გარეშე შეუძლებელია.

სინონიმის თავიდან აცილება კიდევ უფრო რთულია, როდესაც ქართული ენის ლექსიკურ ერთეულებთან გვაქვს საქმე. საჭირო ხდება ერთ-ერთს მიენიჭოს უპირატესობა. ასეთი სინონიმებიდან რომელიმეს უგულებელყოფის მყარი საფუძველი უნდა არსებობდეს, ეს კი ყოველთვის ადვილი გადასაწყვეტი არ არის. ასეთ შემთხვევებში, უპირველეს ყოვლისა, ანგარიში უნდა გაეწიოს ტერმინის გამოყენებას დარგობრივ ლექსიკონებში (დამბაშიძე, 1988: 40-44).

ამ ბოლო ხანს ძალზე თვალში საცემია *შიდა* და *შიგა* სინონიმური წყვილით გაფორმებული ტერმინების პარალელური გამოყენების შემთხვევები. მათი თავისუფალი მონაცვლეობა შეინიშნება სხვადასხვა დარგის ლექსიკონებში.

ძველ დარგობრივ ლექსიკონებში უპირატესობა ენიჭება *შიდა* ზმნისართს. მაგალითად, 1935 წელს გამოცემულ ტექნიკურ ტერმინოლოგიაში გვაქვს *შიდა აგებულება, შიდა გვერდი, შიდა პროცესი, შიდა სიმრუდე, შიდაწვის ძრავა*, თუმცა იქვე დასტურდება *შიგას* ხმარების რამდენიმე შემთხვევა: *შიგა ჩარხვა, შიგა კოტა*.

მოგვიანო წლების დარგობრივ ლექსიკონებში უმეტესად *შიგა* ზმნისართით გაფორმებული ტერმინები გვხვდება, მაგალითად, გეოლოგიის ტერმინოლოგიაში: *შიგა დინამიკა, შიგა პირი, შიგა მორენა*; მათემატიკის ტერმინოლოგიაში: *შიგა ძალა, შიგა გაყოფა, შიგა ნორმალი, შიგახახუნი, შიგანამრავლი*. 1977 წლის ტექნიკურ ტერმინოლოგიაში სრულიად განიდევენა *შიდა* და მისი ადგილი *შიგამ* დაიკავა: *შიგა ანტენა, შიგადინამიკური, შიგა ბლოკირება*.

შიდა და *შიგა* ფორმების სრული აღრევაა ამ უკანასკნელ ხანს გამოცემულ ლექსიკონებში. ერთსა და იმავე ლექსიკონში დასტურდება როგორც *შიდა*, ასევე *შიგა* ფორმები. მაგალითად, ერთი მხრივ, არის *შიგა წნევა, შიგა ჯართი, მეორე მხრივ, შიდა ანაშრევი, შიდა ნარჩენი, შიდა ძაბვა, შიდა წნევა* (მეტალურგ., 2011).

შიგა და *შიდა* ზმნისართების გამოყენების არეალი ძალიან ფართოა, მათი პარალელური გამოყენების შემთხვევები ძალიან ხშირია არა მარტო ლექსიკონებში, არამედ სამეცნიერო ტექსტებში, მედიის ენაში.

ერთსა და იმავე სამეცნიერო თუ საგაზეთო სტატიაში მათი თავისუფალი მონაცვლეობა შეინიშნება, საილუსტრაციოდ წარმოვადგენთ ერთი საგაზეთო სტატიიდან ამოკრებილ მასალას: „*შიგა ვალის* მოცულობა ძალზე დიდია ... *შიდა ვალი* ქვეყნისთვის ნაკლები ტვირთია.“ „...მნიშვნელოვანია ადგილობრივი *შიდა ინვესტიციები*“... „მთლიანი *შიგა წყაროები მნიშვნელოვან რესურსს წარმოადგენს*...“, „მთლიანი *შიდა პროდუქტის* მოცულობა ექვს მილიონ ლარს შეადგენს...“¹

სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ პირველადი ზმნისართები ხშირად გამოიყენება ზედსართავის ფუნქციით. მათი წარმომავლობა შესწავლილია (შანიძე, 1953: 612, 616). ისინი ტერმინოლოგიურ სისტემაში მყარ მოდელს ქმნიან. მაგალითად, გვაქვს *შიგა შეხება, წინა ბურღი, გარე საცობი, ზედა ზღვარი*.

¹ ამონარიდი წარმოდგენილია ინტერნეტრესურსებიდან.

ტრადიციულ ნორმატიულ თუ თარგმნით ლექსიკონებში შიგა ზმნისართი ასეა წარმოდგენილი: ქართულ განმარტებით ლექსიკონებში: *შიგა იგვევ, რაც შიგნითა (შდრ. შიდა), ასევე შიდაც იგვევ, რაც შიგნითა*. ტერმინოლოგიური ერთეულთა მნიშვნელობები *შიდასთან* არის თავმოყრილი: *შიდასარემონტო, შიდასკრეცია, შიდაწვა, შიდაწნევა*.

რუსულ – ქართულ სამტომეულ ლექსიკონში ასეთი სურათია: *внутренний – შინაგანი, შიგა, შიდა, შინა, შიგნითი, საშინაო*, ხოლო მნიშვნელობები ასეა განაწილებული: *внутренняя дверь შიდა კარი, внутренний голос შინაგანი ხმა, внутренний смысл შინაგანი აზრი, внутренний угол შიგაკუთხე, внутренняя торговля შინა ვაჭრობა, внутренняя политика შინაპოლიტიკა*, ამავე ლექსიკონში ცალკე სალექსიკონო ერთეულად არის გამოტანილი *внутри-*, როგორც რთული სიტყვის შემადგენელი ნაწილი, რომელიც ნიშნავს *შიგა-, შინა-, შიგნითა*. აქვე უნდა გამოვყოთ კიდევ ერთი ზმნისართი *შინა*, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში *შიგა/შიდას* პარალელურ ფორმად მიიჩნევა (ვეშაპიძე, 1963: 98). არაერთ დარგობრივ ლექსიკონში ისინი იდენტურ ერთეულებად არის გააზრებული, მაგალითად, *შინამოხატულობა* შემდგომ შეიცვალა *შიგამოხატულობით*, *შინამოპირკეთება* – *შიგამოპირკეთებით*.

დღესდღეობით აშკარად გამოკვეთილია *შინასა* და *შიგა/შიდას* სემანტიკური დიფერენციაცია. *შინამ* უფრო *საშინაოს*, *შინაურის* მნიშვნელობა შეიძინა. ახალ სასკოლო ორთოგრაფიულ ლექსიკონში *შიდა* ზმნისართი *შინამ* ჩაანაცვლა, ალბათ მისი სემანტიკიდან გამომდინარე, მაგალითად, *შინაპარტიული* (და არა *შიდაპარტიული*), *შინაპოლიტიკური* (და არა *შიდაპოლიტიკური*), *შინაუწყებრივი* (და არა *შიდაუწყებრივი*).

რაც შეეხება *შიდასა* და *შიგას*, ტერმინოლოგიურ სისტემაში უპირატესობა აშკარად *შიგა* ზმნისართს მიენიჭა. ამას ადასტურებს მისი გამოყენების სიხშირე ტერმინოლოგიურ სისტემაში, რაც სემანტიკური გამჭვირვალობით აიხსნება. ის აწარმოებს საგნის კატეგორიის ტერმინებს: *შიგასახეხი, შიგა კბილი, შიგაანტენა*; პროცესის კატეგორიის ტერმინებს: *შიგაშეხება, შიგამოდება, შიგა მოხმარება*, აწარმოებს თვისების კატეგორიის ცნებებს, რომლებთანაც გვხვდება როგორც პირველ, ისე მეორე კომპონენტად, მაგალითად, *შიგაკრისტალური, შიგამოლეკულური, შიგასაქარხნო...; ცვლისშიგა, წყალშიგა, ქერქშიგა...*

შიგას უპირატესობას შესაძლებელია ისიც განაპირობებს, რომ მისი

სინონიმი *შიგ* თანამედროვე ქართულში დამოუკიდებლად აქტიურად იხმარება, რაც შეეხება *შიდ* ფორმას, ის სალიტერატურო ქართულში არ არის აქტიური და მხოლოდ დიალექტურ ფორმებად დასტურდება.

შიგას უპირატესობაზე მეტყველებს ასევე მისი ხმოვანმოკვეცილი ფორმებიც ტერმინებში: *შიგსაზომი*, *შიგსახრახნი*, *შიგჩარხი*... ამასთან, არცერთ ლექსიკონში არ დასტურდება *შიდ* – ხმოვანმოკვეცილი ფორმები, შესაძლებელია მათი დიალექტური ელფერის გამო, მნიშვნელოვანია ისიც, რომ კომპოზიტებში მეორე კომპონენტად მხოლოდ *შიგაა* დადასტურებული დარგობრივ ლექსიკონებში.

გარდა ამისა, *შიგა* ზმნისართი აფიქსიდიის ფუნქციასაც ასრულებს, ცნობილია, რომ ტერმინოლოგიურ სისტემაში აფიქსიდიანი სიტყვაწარმოება ტერმინთა შექმნის ერთ-ერთი საშუალებაა. უცხო წარმომავლობის აფიქსიდეზთან ერთად აქტიურად იქმნება და მკვიდრდება მათი ქართული შესატყვისები, რომლებსაც ძალიან დიდი სიტყვაწარმოებითი ფუნქცია აქვს, *შიგასაც* სწორედ ასეთი ფუნქცია ენიჭება. მას შეესატყვისება ლათინური *intra* – და ბერძნული *endo*. ამას ადასტურებს სინონიმური წყვილები, რომლებიც ლექსიკონებშია დადასტურებული: *ენდოდინამიკური*, *შიგადინამიკური*; *ინტრავენური*, *შიგავენური*.

სირთულეს ვაწყდებით ასევე დაწერილობის თვალსაზრისითაც. ერთსა და იმავე დარგობრივ ლექსიკონში ისინი გაფორმებულია სხვადასხვაგვარად. ძირითადად დადასტურებულია ორი მოდელი – ზოგან ტერმინები კომპოზიტად არის მიჩნეული, მაგალითად, *შიგასახეხი*, *შიგამოდრაობა*, *შიგამოდება*, ზოგჯერ – შესიტყვებად: *შიგა ბლოკირება*, *შიგა ანტენა*, *შიგა ნორმალი*, ნორმა არსად არ არის დაცული. თუ *შიგა* ზმნისართი პრეპოზიციული წყობისაა და მოსდევს მაწარმოებლიანი სახელი ან პროცესის აღმნიშვნელი სახელი, ასეთი ფორმები ერთად იწერება, მაგალითად, *შიგაატომური*, *შიგაუჯრედული*, *შიგაწვა*, *შიგამოდრაობა*, საგნის აღმნიშვნელ კატეგორიებთან მსაზღვრელადაა წარმოდგენილი და ცალკე იწერება: *შიგა კონუსი*, *შიგა კუთხე*, *შიგა ანტენა*, მაგრამ ერთგვაროვნება აქაც არ არის დაცული. ზოგიერთ დარგობრივ ლექსიკონში იმავე საგნის აღმნიშვნელ კატეგორიებთან *შიგა* კომპოზიტად არის ქცეული, მაგალითად, *შიგა ნორმალი*, რომელიც მათემატიკური ტერმინია, ორგან არის დადასტურებული და ისიც სხვადასხვა დაწერილობით, ერთგან ერთად, მეორეგან – შესიტყვებად, ასევე *შიგა ზომა*, *შიგანამრაველი*, *შიგახახუნი*, *შიგაძალა*, ზოგან ერთად არის გაფორმებული, ზოგან – ცალ-ცალკე.

ამკარად თვალში საცემია, რომ *შიგა* ზმნისართი პოზიციურად მერყეობას იჩენს, ის გვხვდება როგორც პირველ, ასევე მეორე კომპონენტად. ერთგან შესიტყვებები გვაქვს, მეორეგან შესიტყვებები კომპოზიტად არის ქცეული. ამგვარი მერყეობა დაწერილობისას გვავარაუდებინებს, რომ შესაძლებელია კომპოზიტად ქცევის პროცესი დაწყებულია, მით უმეტეს, რომ შესიტყვებებს კომპოზიტად ქცევის მიდრეკილება აქვს. უნდა გავითვალისწინოთ ასევე ისიც, რომ *შიგა* აფიქსოიდის ფუნქციასაც ასრულებს, რასაც მისი გამოყენების ინტენსიურობაც განსაზღვრავს. დღეს ტერმინოლოგიურ სისტემაში ძირითადად ის ნორმაა დაცული, რომ აფიქსოიდიანი ტერმინები ერთად უნდა დაიწეროს.

ამგვარად, ტერმინოლოგიურ სისტემაში მიზანშეწონილია, რომ *შიგა* ზმნისართს მიენიჭოს უპირატესობა, რასაც უხვი საილუსტრაციო მასალა წარმოაჩენს, ჩანს, მას უფრო გამჭვირვალე სემანტიკა აქვს და უკეთ მიუთითებს სივრცულ ლოკალიზაციას. გარდა ამისა, *შიგა* ზმნისართი დღესაც აქტიურია ქართულ სალიტერატურო ენაში, *შიდ(შით)* კი მხოლოდ დიალექტურ მეტყველებაში შემორჩა. ამ მოსაზრებას ისიც ამყარებს, რომ კომპოზიტურ ტერმინებში ნებისმიერ პოზიციაში, ხმოვანმოკვეცილ ფორმებში მხოლოდ *შიგა* დასტურდება.

რაც შეეხება ამგვარ ტერმინთა დაწერილობას, ტერმინოლოგიურ ლექსიკონებში ძირითადად დადასტურებულია ორი მოდელი: დერივაციულ და პროცესის აღმნიშვნელ ტერმინებთან კომპოზიტური წარმოება გვხვდება, ხოლო საგნის აღმნიშვნელ ტერმინებთან – სინტაგმატური. ჩანს, რომ ამგვარ შესიტყვებებში გაკომპოზიტების პროცესი დაწყებულია, რაც მათ არაერთგვაროვან დაწერილობაში ვლინდება. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ *შიგა* პოტენციურად აფიქსოიდია, რომელიც გარდამავალ საფეხურზეა დღეს, შემდგომ კი ენათვითონ მოაწესრიგებს ამ პროცესს.

ლიტერატურა

ვეშაპიძე, 1963 – ირაკლი ვეშაპიძე, ზმნისწინის, ზმნიზედისა და თანდებულის ურთიერთდამოკიდებულებისათვის, თსუ შრომები, ტ. 96, თბილისი

დამბაშიძე, 1988 – როგნედა დამბაშიძე, ქართული ტერმინოლოგიური ლექსიკოგრაფია. ნორმისა და უზუსის საკითხები, ქსკს, XIII, თბილისი

შანიძე, 1953 – აკაკი შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, მორფოლოგია, თბილისი

ავტოტრანსპორტის ტერმინოლოგია (რუსულ-ქართული და ქართულ-რუსული ნაწილები) თბ., 1987

ელექტროწევის ტერმინოლოგია (რუსულ-ქართული და ქართულ-რუსული ნაწილები), თბ., 1965

მეტალურგიული ტერმინების ლექსიკონი (ქართულ-რუსულ-ინგლისურ-გერმანულ-ფრანგული), ტ. I - II, თბ., 2011

ნავთობის მრეწველობის ტერმინოლოგია (ქართულ-რუსული და რუსულ-ქართული), თბ., 1991

ტექტონიკური ტერმინოლოგია (ქართულ-რუსული და რუსულ-ქართული), თბ., 1992

რუსულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. I, 1956

სასკოლო ორთოგრაფიული ლექსიკონი, თბ., 2011

ტექნიკური ტერმინოლოგია (რუსულ-ქართული), თბ., 1935

ტექნიკური ტერმინოლოგია (ქართულ-რუსული), თბ., 1982

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VII, 1962

Nino Dateshidze, Marine Osadze

For Clarification of Terms with Determiners *shida* and *shiga*

Summary

This article refers to the unification of terms composed with *shida* and *shiga* synonymous pair. Concurrent use of such terms is quite common not only in dictionaries, but in scientific texts and media language. This is undesirable for the terminology system.

Special normative dictionaries clearly favor *shiga*, which can probably be explained by its semantic transparency. In addition, adverb *shig* is still active in Georgian literary language, whereas *shid* is merely preserved in dialect. The advantage of using *shiga* is also supported by the fact that in composite terms, in any position, only *shiga* is verified.